

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2016

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

SIATARI LA NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutaladzi.
7. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatele kwa mafhungo.
8. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40
9. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

1	Vhufa ndi tsiko ye Gole Musikavhathu a nea dzitshaka uri dzi diphine na u tshila ngaho. Zwa hashu zwi ri ita vhathu. Muthu arali a divha hune a bva hone na hune a ya hone u do hu divha. Kha ri ditongise nga sialala lashu. Hu na zwinzhi zwine nga nwedzi wa vhufa ra nga ita uri ri kone u kokomedza zwa mvelo yashu kha vhaswa na vhaaluwa.	5
2	Musi divha la vhufa li tshi da, kha ri vhone shango la hashu li tshi diphina nga u tana mateletele e Nwali a li tama ngao. Shango lashu lo anda tshakha dzo fhambanaho, hune lushaka luwe na luwe lwa pembelela vhufa halwo. Nga nwedzi wa vhufa kha ri tane mvelele, zwiliwa, zwishumiswa, fhethu ha vhufa, zwiambaro, mitshino, mitambo, maitele na zwiwe zwinzhi zwa sialala.	10
3	Shango la Afrika Tshipembe lo pfuma kha ili sia. Nga divha la vhufa sa Vhavana ri a tana zwiliwa zwa sialala, u itela uri thangana ya murole i divhe zwa hayo. Hu a bikwa zwidzimba, madovhi, dzithophi, mabovhola, mashonzha na mikusule. Tshaka dza vhuswa dzo fhambanaho na dzone dzi a bikwa; hu tshi vhutete ho raloha u avhiwa phethwa, mituku ya mavhele, zwise, zwiruthule na ha makhaha. Zwiliwa izwi zwi na mutakalo u fhiraho mahinyahinya othe a ano maduvha.	15
4	Vhavana ndi vhathu vhane zwi tshi da kha sia la vhudimvumvusi vha na zwinzhi. Hu na mitshino ya sialala i ngaho zigombela, malende, zwifasi, madzhukwa na miwe minzhi lune u vhalani ndi u pfa nungo. Ndi hune wa wana yo tou tangedzana thovhela, u mupfufhi u si mphire. Afha kha thangana ya murole u wana yo angana, vha we vhe kha ndode, khube, thai, ngano na mahundwane. Naho vha tshi ri mufuvha u lambisa thakha, vhalaha vha hana u pfa tshikha, ya raloha u bovolana ya makhotho.	20
5	Vharema vha di vha na zwikolo zwavho zwa sialala sa musevhetho, domba, mula, vhusa, vhutuka na zwiwevho. Afaha ndi he ha vha hu tshi gudwa mikhwa, maitele a zwithu, u kondelela na zwiwe zwinzhi. Muswa o fhiraho zwikoloni izwi u vha na tshirunzi na mvumbo yo rombaho. Muthu o fumbaho u vha kule na malwadze manzhi a zwa vhudzekani.	25

- 6 Hu na fhethu he muvhuso wa hu rwela tari u vha vhupo ha vhufa hune vhaendelamashango vha hu dalela misi yothe. Fhethu afho ndi hune u bva tsikoni ho tou ralo sa zwe Nwali a hu tea, naho hu na zwiutuku zwine zwa bveledziswa sa dzibada na zwifhato. Vhuponi ha vhufa, a si zwothe zwine zwa tea u shandukiswa nga muthu ngauri zwi nga tshinya tsiko ya Nwali. Kha la muno ri na vhupo vhu ngaho Mapungubwe, Dzivha Fundudzi, Table Mountain na huwe hunzhi. 30 35
- 7 Vhavenda ndi vhatu vhane vha divhelwa u vhaa. Nga tsiko vha na vhutsila ha u vhumba dzikhali, dzinkho na dzimvuvhelo. Vha dovha hafhu vha divhelwa u fula tsimbi. Kha sia la zwilukwalukwa vha fara ndi ida u vhone. Vha dovha hafhu vha divhelwa u lima, vhufuwi na zwiwe zwine u vhala ndi u sokou dinetisa. Hezwi zwothe ndi vhatu na vhutsila he Gole a shomedza vhatu vhawe ngaho. 40
- 8 Rine Vhavenda kuambarele kwashu na kwone ku nga ndila yo khetheaho. Kale thungamamu na dzikhomba vho vha vha tshi kona u tshimbila mikotoni vho dishavhedza nga maredo na zwitingwa li la maladze, hu hone tshifhefho tsho vhuya na mphwe dzatsho. Vhanna na vhatukana u wana vho ya nga vhugoni na tsindi, zwi tshi u vha doba mutsinda a tovhowa. Vhafumakadzi nga ngeno vho ya nga mikhasi thovhela, tshithivhavivho, makunda na vhuomolatsie, u tshi wana ho takuwa mubvana nga husili. Kuambarele kwa sialala kha ku vhuye ri ditame nga zwa hashu. 45 50
- 9 Thavhani musanda vha tou de a hu vhi na tsaleli. Zwivhidzo iteli zwi tshi dzivhela shango, ngauri thavha ya zwa vhafhasi vha lala tshidele. Zwikona zwa lila mavhuthu a a vhuthana na lukole lwa rithea ha vhuya ya mibvumbi. Mutulagole ya vhuya ya lila hu takala ha takala na zwiwenu, Venda la vhuya tshikale nandi! Musanda nduvho dza hwedzwa, hu vha haya ha tsiwana. Mahosi ashu a tea u luvhiwa ngauri ndi vhone vha vha vhufa na luambo. Shango li naka thovhele ngauri a shaiwa ndi mulano. 55
- 10 Ri nga hangwa hani luambo lwa damuni saizwi lu lwone lwo faredzaho vhufa na mvelele ya lushaka. Nwana u pfa na u kaidzwa nga luambo lwawe uri a divhe ndavhuko ya vhomakhulukuku wawe. Ane a sedza luambo lwa hawe nga ito la u koda thanga o xedza mvumbo na mvelele yawe. Vhabebi tusani thoni dzi diswaho nge nwana a xedza luambo no sedza. 60
- 11 Mahosi dzwingani dzi khwathe, vhufa, mvelele na luambo zwi vhuye hayani. Masingo faranani, ni si late tshovha ngauri u nala tshau iteli hu u lata. Na sa ralo, matsige o tuwa na zwiombo. 65

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha <http://www.google.co.za/imgres>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Nwedzi wa Khubvumedzi u fhambana hani na miñwe miñwedzi fhano Afrika Tshipembe? (1)
- 1.2 Ndi zwifhio zwine zwa nga itwa u tutuwedza vhatu kha u didzhenisa kha zwa vhufa? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.3 Kha phara ya 3, ndi ngani muñwali a tshi khou simesa la uri vhatu kha vha takalele zwiliwa zwa sialala? (1)
- 1.4 Sumbedzani uri mitshino ya sialala i na mushumode kha lushaka u ya nga mafhungo aya. (2)
- 1.5 Kha mutaladzi wa 24, hu na lifurase: '... ya raloha u bovholana ya makhotho'. Maipfi aya a ni disela muhumbulo-de zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 1.6 Kha mitaladzi ya 39–40, hu na liambe. Li topoleni ni sumbedze uri li thusedza hani u bvisela khagala kupfesesele kwanu kwa mafhungo aya. (2)
- 1.7 Kha phara ya 8, muñwali u toda u tana na u bvukulula Vhavenda nga ndila-de? Tikedzani phindulo yanu. (2)

- 1.8 U ya nga mafhungo e na vhala kha phara ya 10, ndeme ya luambo ndi ifhio? (1)
- 1.9 Nangani phindulo yoneyone u khwathisedza likumedzwa ili: 'Matsige o tuwa na zwiombo.'
- A Ngoma a dzi tsha do lila.
B Mulidzi u do nala a tuwa.
C Vhathu vha do xeledwa nga vhufa.
D Matsige u do tuwa na zwa u lidza ngazwo. (1)
- 1.10 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a todou ri siela wone nga mafhungo aya? (2)
- 1.11 Ni nga itani u vhuisa dzangalelo la zwa vhufa kha vhaswa vha musalauno? Tikedzani phindulo wanu. (2)
- 1.12 Bviselani khagala vhupfiwa hanu malugana na mafhungo a tshibveledzwa tshe na vhala nga u angaredza. Tikedzani muhumbulo wanu. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.13 Kuambarele ukwu ku ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni wanu? (1)
- 1.14 Ndi lini hune mitshino yo raliho ya anzela u tambiswa? (1)
- 1.15 Sumbedzani ndeme ya mitshino yo taniwaho kha tshifanyiso itshi. (1)
- 1.16 Ndi hufhio u dzhia sia hu taniwaho nga mvelele iyi u ya nga ha tshifanyiso itshi? (2)
- 1.17 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona u nga mitambo yo raliho i na thuso-de kha u vhuwedzedza mikhwa kha vhaswa? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.18 Zwibveledzwa izwi (A na B), zwi anana hani na zwo faredzwaho kha Ndayotewa ya shango lashu? Tikedzani muhumbulo wanu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

- 1 Nweledzani ni tshi sumbedza uri vhukuma **muongi ndi wa ndeme kha mulwadze muñwe na muñwe.**
- 2 Nwalani **phara** yo lunzhedanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
- 3 Manweledzo anu a faredze mbuno dza **SUMBE** nga maipfi a sa fhiri 90.
- 4 A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
- 5 Sumbedzani **tshivhalo tsha maipfi** mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Tshivhangalelwa tsha vhathu ndi vhuthu, uri vhutshilo vhu vhonadze mutoli wo faredzwaho. Vhuthu ndi tshiko tsha vhutshilo vhunga zwa madzanga zwi tshi todana. Sibadela kha hu tanwe vhuthu ngauri ndi hone hune ha toda thikhedzo kha vhutshilo.

Mulwadze a vhaaisala lwo kalulaho u toda thusedzo ya vhaongi ya u tanzwiwa uri a vhe kule na vhutatatshili. Afha ndi hone hune vhaongi vha tea u sumbedza mbilu ya mbavhalelo, ngauri zwa sa ralo vhulwadze vhu nga di kunda.

Sibadela kha hu vhe haya ha luambo lune lwa vha na mbavhalelo ngauri lu shanduka dzilafho li si na vhukono kha vhalwadze. Luambo lwo dalaho mutoli lu vha marudzambilu kha mulwadze, lwa nana u mu nea fulufhelo la uri khuvhani u do fhola.

Mulwadze o laho a fura u tharamuwa vhunga dzuvha musu mapfuvhi a tshi tswuka. Zwenezwo ndi mushumo wa vhaongi u kapudza vhalwa vhalwadze vha si tsha konaho u dilela nga vhothe. Maitele aya ndi one a talulaho muongi o dzhiaho bu do ili sa mbidzo.

Madokotela tshavho ndi u nwalala mishomga yo fanelaho u newa vhalwadze fhalwa kha faela dzavho. Vhaongi vho pfumaho vhuthu vha tshi neshedza dzilafho ilo vhalwa vhalwadze, vha sa koni nga vhothe vha vha nwisamba mbilu dzo tshena na lukovhi lu songo vhuvana.

Vhalwadze vha tahisaho khumbelo ya u iswa tshampungane vha tea u newa ndondolo yo fhelelaho nga muongi hu si na u koloniwa. Hezwi zwothe zwi nana u tana tshilidzi na vhuthu kha vhalwadze, zwa ita uri vha pfe vho tangedzea nahone ho shanduka u vha haya nga vhusili.

Mushumo wa vhuongi u toda vhaongi vhane vha toda na u tshilisana, vha sa sedzi vhuimo, mbumbo na vhubvo. Zwa ralo vha konaha u netshedza tshumelo vho takala, lune zwa disa mbuelo ndavhelelwa nga vhulangi na vhalwadze. Lushaka lwa vhona izwi lu dala fhulufhelo la uri hu na vhutshilo vhuongeloni.

Vhathu vho daho u tolela vhalwadze vha toda thonifho na u farwa nga ndila yavhudi. Vhashumi vha zwibadela vha vhonadza dzema ili, vhane vha vhalwadze vha tuwa vho takala, nga mbilu vhe vhalwadze vho thukha tshidele.

Arali zwa rali sibadela hu do vha haya ha vhuthu na fhulufhelo.

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

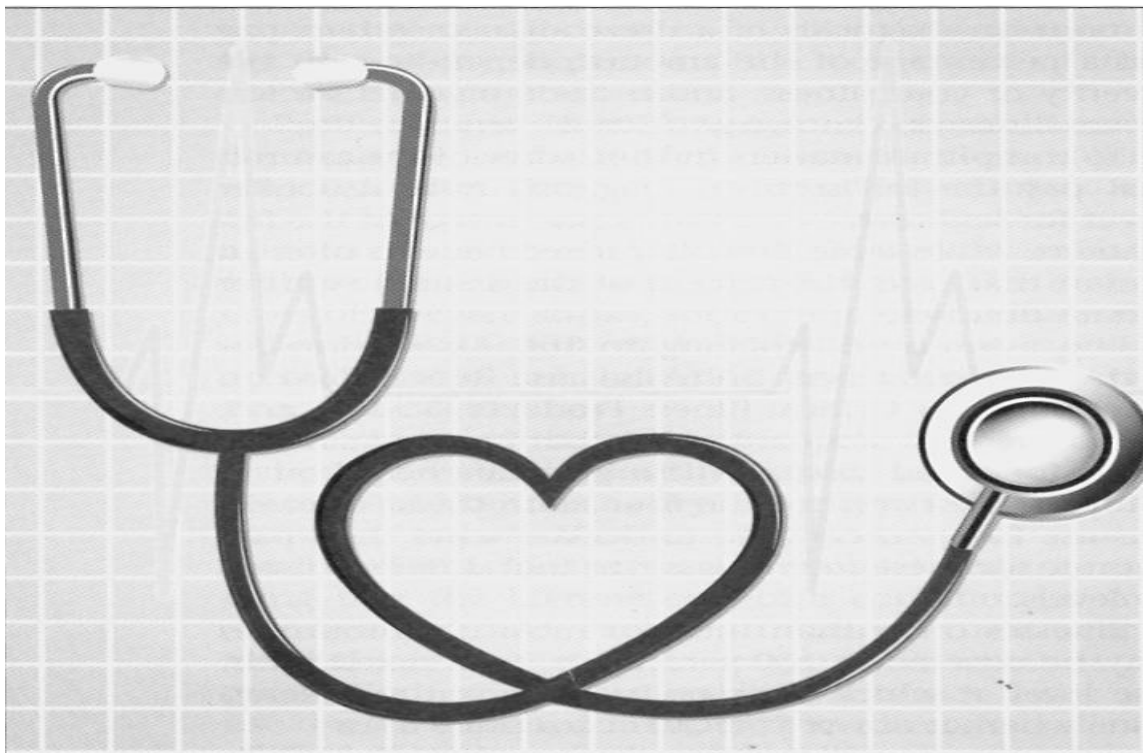
KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

VHUDOKOTELA, VHUDOKOTELA WEE!

Mulakhulu u a fhinduwa, masalela a fara madula.
Ndambedzo yo vhuya nga ndalo. Arali ni tshi tama u dzhia budo la
vhudokotela musu no phasa gireidi ya 12, mahothi ashu o vulea.
Idani ni wane ndambedzo ya masheleni a u gudela vhudokotela.
Vhudokotela, wone murango wa vhutshilo hashu nandi!
Ndambedzo i do wanwa nga vho phasaho nga naledzi kha thero dzothe.
Ane a do wana ndambedzo iyi u do shuma zwibadela zwa muvhuso vhutshilo hawe hothe.
Ri wanala Polokwane tsini na zwifhato zwa Khasho ya Lushaka (SABC) kha
tshifhato tsha Thusanani.
Vha nga ri kwama kha nomboro dzi tevhelaho: 081 114 5732 kana kha
imeili: www.thusanani.co.za kana vha tou ri dalela zwifhatoni zwashu.

[Tshi bva kha *Personal Finance Volume 60*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Mushumo wa khephusheni kha khungedzelo iyi ndi ufhio? (1)
- 3.2 Muhumbulo muhulwane wa khungedzelo iyi ndi ufhio? (1)
- 3.3 Vhalani fhungo ili: 'Vhudokotela, wone murango wa vhutshilo hashu nandi!' Hu na zwiga zwa u vhalala zwo shumiswaho, zwi buleni ni dovhe ni nee na mushumo wazwo. (3)
- 3.4 Nangani phindulo nthihi i re yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi. U ya nga khungedzelo iyi, vhatu vhane vha do wana ndambedzo ndi ...
- A vho phasaho Mbalo na Saintsi nga naledi.
- B vho phasaho thero dzothe.
- C vho phasaho thero dzothe nga naledi.
- D A, B na C. (1)
- 3.5 Kha khungedzelo iyi muṅwali o shumisa maipfi haya: '... u do shuma zwibadela zwa muvhuso vhutshilo hawe hothe'. Sumbedzani ndeme ya thekiniki ya fonto kha fhungo li re afho ntha. (2)
- 3.6 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona u nga khungedzelo iyi yo swikela ndivho yayo naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIÑWE ZWITALUSI ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Sumbedzani vhushaka vhune muoli wa khathuni iyi a toda u vhu bvisela khagala kha avha vhavhili? (2)
- 4.2 Kha fureme ya 2, mbonalo ya avha vhavhili i ni disela muhumbulo-de? (2)
- 4.3 4.3.1 Nangani nthihi ya phindulo u fhindula mbudziso i tevhelaho:
Khathuni iyi i sumbedza vhathu vha afha fhethu vha tshi shumisa ... kha u wana vhududo.
A Mudagasi
B Mbaula
C Malasha
D A, B na C (1)
- 4.3.2 Tikedzani phindulo ye na nanga kha 4.3.1. (1)
- 4.4 Kha iyi khathuni hu na he muoli a shumisa liambeke, inwi li topoleni ni li shumise u vhumba fhungo li pfalaho. (2)

- 4.5 Nga kuvhonele kwanu, kunyanyutshele kwa avha vhavhili kha fureme 2, ku tshi tendisea? Tikedzani phindulo yanu.

(2)
[10]**MBUDZISO YA 5: U SHUMISA LUAMBO NGA NDILA YONE**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

1	Lubannda o ri u pfa vothi li tshi phamu, a mbo di bva nga fasitere, a vha o ya. O zwi divha uri vhamusanda Vho Sogisi vha do ya mushumoni nga li tevhelaho. Lubannda u vhonala e zhinda lo lugaho ngeno e nowa. Mazhinda a ano maduvha ha tsha divhalea. 'Namusi a ni nga li zwiliwa ni sa athu amba ngoho', ndi vhamusanda Vho Sogisi vho tou halifha tshothe. 'Disani tshelede yanga'.	5
2	Mathina Lubannda o vha o tswa gara ya khotsi a ya a hofhota masheleni a si na vhukono. Vhamusanda vho pfa nga lusingo lu tshi dzhenisa mulaedza wa uri tshelede yo dzhiwa banngani, vha mbo di takuwa na zwenezwo u ya u sedza he vha vha vho vhea hone gara yavho. Vho mbo di zwi limuwa uri gara yo mela milenzhe. U bva tshe vha vheya gara yavho ho vha hu si na muwe muthu o dzhenaho nga nda ha vhone na Lubannda.	10
3	Vha tshi kha di vha vho mangala, Lubannda u dzhena o ambara mateki maswa a songo takala zwone. Musi khotsi awe vha tshi mu vhudzisa uri o a wanafhi a ri o hadzimiwa nga khonani yawe Nnditsheni. Vhamusanda vha tshi vhudzisa Nnditsheni a ri ene ha divhi tshithu vhunga e na maduvha a sa athu mu vhona. Vho Sogisi vho pfa mbilu yavho yo rula musi vha tshi vho divha he tshelede yavho ya ya hone.	15

[Zwi bva kha Thimu ya Vhatoli]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Kha mafhungo e na vhala hu na linyanyu 'phamu'. Inwi neni tsinde la liiti le la vhumbwa li tshi bva khalo li fhungoni li pfalaho. (1)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 17, ipfi 'rula' li a tenda u bveledza vhushaka ha pholisemi. Li shumiseni u vhumba mafhungo mavhili u khwathisedza vhushaka uho. (2)
- 5.3 Kha mutaladzi wa 4, hu na fhungo: 'Namusi a ni nga li zwiliwa.' Inwi li iseni kha luambo lwa musanda. (2)

- 5.4 Kha mutaladzi wa 17, hu na limudi lo swifhadzwaho: 'vha tshi vho divha'. Zwino inwi neani lushaka lwa limudi ili, ni dovhe ni li ise kha tshifhinga tshi daho. (2)
- 5.5 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga: Vho Sogisi vha ri: 'Disani tshelede yanga'. (1)
- 5.6 Kha mitaladzi 1–5, hu na he muniwali a shumisa luvhengelambiluni. Hu sumbedzeni, ni dovhe ni ambe uri ndi ngani ni tshi ralo. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70